

AHMET YAŞAR OCAK

Osmanlı Sufiliğine Bakışlar

Makaleler-İncelemeler

OSMANLI SUFİLİĞİNE BAKIŞLAR

Ahmet Yaşar Ocak

TİMAŞ YAYINLARI | 2503

Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 30

EDİTÖR

Adem Koçal

DÜZELTİ

Haşim Şahin

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

1. BASKI

2010, İstanbul

2. BASKI

2015, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-114-430-6

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sok. No: 8

Davutpaşa-Topkapı/İstanbul

Telefon: (0212) 482 11 01

Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
I. BÖLÜM / TASAVVUFÎ FİGÜRLER	
SARI SALTUK VE SALTUKNÂME.....	11
AHMED-İ YESEVÎ VE YESEVÎLİK	23
XIV. YÜZYILIN AHLATLI ÜNLÜ BİR SUFÎ FEYLESOFU: ŞEYH BEDREDDİN'İN HOCASI ŞEYH HÜSEYN-İ AHLATÎ	35
İBN KEMAL'İN YAŞADIĞI XV. VE XVI. ASIRLAR TÜRKİYESİNDE İLİM VE FİKİR HAYATI	44
BÜNYÂMİN AYAŞI VE BAYRAMÎ MELÂMİLİĞİ.....	53
KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNDE OSMANLI RESMÎ DÜŞÜNCESİNE KARŞI BİR TEPKİ HAREKETİ: OĞLAN ŞEYH İSMAİL-İ MÂŞÜKÎ.....	59
II. BÖLÜM / TASAVVUFÎ ZÜMRELER	
TÜRKİYE TARİHİNDE SİYASAL OTORİTE VE SUFÎ ÇEVRELER: GENEL BİR ANALİTİK BAKIŞ (XIII.-XVII. Yüzyıllar)	71
TÜRK FOLKLORUNDA RUM ABDALLARI.....	111
KALENDERÎLER VE BEKTAŞİLİK.....	120
XIV-XVI. YÜZYILLARDA KALENDERÎ DERVİŞLER VE OSMANLI YÖNETİMİ	133
XVI-XVII. YÜZYILLARDA BAYRAMÎ (HAMZAVÎ) MELÂMİLERİ VE OSMANLI YÖNETİMİ.....	153

III. BÖLÜM / MUHTELİF KONULAR

TÜRKİYE'DE ANADOLU SELÇUKLULARI DİN VE TASAVVUF TARİHİ ARAŞTIRICILIĞI HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER	177
ZÂVİYELER DİNİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL TARİH AÇISINDAN BİR DENEME	185
EVLİYA MENAKİBNAMELERİ.....	229
TÜRK TARİHİNİN KAYNAĞI OLARAK BEKTAŞİ MENÂKİBNÂME (VİLÂYETNÂME)'LERİNİN MAHİYETİ.....	253
İNDEKS.....	263

I. BÖLÜM
TASAVVUFÎ FİĞÜRLER

SARI SALTUK VE SALTUKNÂME*

Saltuknâme 1480'lerde, Fatih'in oğlu Cem Sultan'ın arzusu üzerine Ebu'l-Hayr-i Rûmî tarafından kaleme alınmıştır. Bilindiği gibi Fatih, Uzun Hasan üzerine giderken Rumeli'nin muhafazası için Cem'i Edirne'de kaymakam bırakmıştır. Şehzade bu sırada dolaştığı yerlerde dinlediği Sarı Saltuk menkabelerine ilgi duyarak bu şahıs hakkında bilgi edinmek istemişti. Böylece Sarı Saltuk'la ilgili menkabeleri ve bilgileri toplamakla görevlendirilen maiyyet erkânından Ebu'l-Hayr-i Rûmî, kendi ifadesine göre yedi yıl dolaşarak bugün *Saltuknâme* adıyla bilinen büyük kompilasyon eserini meydana getirmiştir.

Burada *Saltuknâme* hakkında genel mahiyette bir açıklama yapılmayacaktır. Bu konuda değişik araştırmacılar tarafından günümüze kadar bazı yazılar kaleme alınmıştır. Meselâ eseri ilk inceleyen A. Gölpınarlı, Yunus Emre'ye hasrettiği bir iki eserinde *Saltuknâme*'yle ilgili açıklamalar yaptığı gibi, F. Köprülü de "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" adındaki büyük makalesinde yine esere dair genel bilgiler vermiştir. Ayrıca O. Köprülü ve daha başkaları çeşitli bakımlardan *Saltuknâme* ile ilgilenmişler, son olarak da Profesör Fahir İz, Amerika'da yayınladığı *Saltuknâme*'nin önsözünde ve VIII. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bir bildiri de eseri yine değişik yönlerden genel mahiyette olarak ele almıştır.

Burada yapılacak olan, eserin Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti açısından neler ihtiva ettiğini açıklamaya çalışmak ve onun kimliğini

---

* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, *Türk Kültürü* Aylık Dergi, Sayı 197, Mart 1979, s. 266-275.

aydınlatmakta hangi ölçüde rol oynadığını ifadeye gayret etmek olacaktır. Ancak daha evvel, diğer tarihî kaynaklara dayanarak Sarı Saltuk hakkındaki bilgileri kısaca gözden geçirmek gereği vardır. Yalnız, Dobruca'ya yapılan Türkmen göçüne ait tafsilat, günümüze kadar özellikle Avrupalı ve Balkan ülkelerine mensup ilim adamları tarafından yeterince işlendiği için, konu dışı kalacaktır. Mamafih, Sarı Saltuk'u tarihteki yerine oturtmak maksadıyla, çok kısa olarak bu olaya dokunmak gerekir.

Oğuznâme ve *Tevârih-i Âl-i Selçuk* gibi tarih kaynaklarının belirttiğine göre, 1246'larda Anadolu'ya Moğolların iyice hakim olmasından sonra, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüyle oğulları II. İzzeddin Keykâvus, IV. Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad taht kavgasına tutuşmuşlardı. Sonunda yenilip bütün haklarını kaybeden II. İzzeddin Keykâvus, maiyyeti ve erkânı ile birlikte Bizans imparatoru VIII. Mihael Paleologos'a sığınmıştı. İmparator sultana ve yanındakilere çok iyi muamele etti. İzzeddin, imparatorun yanına Moğolları yenmek için kendisine yardım etmesini, yahut da maiyetindekilerle yerleşebileceği bir arazi vermesini istedi. Moğollarla takışmayı menfaatlerine uygun bulmayan imparator, o zamanlar tamamıyla boş olan Romanya'daki Dobruca topraklarını ona tahsis etti. Bunun üzerine 622/1263-4 yılında İznik ve İzmit taraflarından 20-30 obalık bir konar-göçer Türkmen nüfusu Boğaz'ı geçerek Rumeli'ye ayak bastı ve Dobruca'ya yerleşti. İşte bu Türkmenlerin başında Sarı Saltuk bulunuyordu¹.

Yine kaynakların bildirdiğine göre, İzzeddin Keykâvus bir ara imparatoru devirmek için bir komploya katılması sebebiyle Enez'e hapsedilmişti. Fakat bir fırsatını bulan İzzeddin, Kırım hanı Berke'yi imdadına çağırmış ve Berke Han tarafından kurtarılmıştı. 1265 yılında Berke Han hem İzzeddin'i hem de Türkmen kolonisini Kırım'a götürüp Kefe dolaylarında iskân etmiştir. İşte Sarı Saltuk da yine

1 *Seid Locmani ex libro Turcico que Oghuzname inscribitur*, nşr. J.J. Lagus, Helsingfors 1854, ss. 3, 9; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, TKSM (Revan) ktb. nr. 1391, vv. 375a-376b.

bu Türkmenler arasında bulunuyordu². El-Birzâlî gibi bazı Arap tarihçilerinin onu “Saltuk el-Kırîmî” diye anmaları bu sebebledir³. Türkmenler orada yeni birkaç şehir kurdular. İzzeddin Kırım’da 13 yıl yaşadıktan sonra 1278’de öldü. Berke Han’ın ölümünden sonra ise Sarı Saltuk ve Türkmenler tekrar Dobruca’ya döndüler⁴. Sarı Saltuk burada 1293 yılına kadar yaşadı ve ölümünden sonra Babadağı’ndaki zaviyesine gömüldü. İşte Sarı Saltuk hakkında bilinen tarihî rivayetler kısaca bunlardan ibarettir.

Fakat bu bilgiler, Sarı Saltuk’un İznik ve İzmit dolaylarındaki Türkmenler arasında yaşayan ve 1263-4’lerde Dobruca’ya onlarla beraber yerleşen bir Türkmen babası olduğu dışında, onun kimliğini aydınlatacak başka bir ipucu vermemektedir. Mamafih buna dayanarak en azından şu söylenebilir: 1246’lardan sonra Anadolu’da yoğunlaşan Moğol baskısı ve taht kavgalarının sebep olduğu huzursuzluklar, tıpkı göçebe Türkmenler gibi Türkmen babalarını da batıdaki uç bölgelerine yerleşmeye mecbur etmişti. İşte Sarı Saltuk büyük bir ihtimalle batı ucuna yerleşen bu babalardan biridir.

Dobruca’ya yapılan göçle ilgili rivayetler bir kenara bırakılacak olursa, onun tarihî şahsiyeti ve hüviyeti hakkındaki bütün rivayetler tamamıyla menkabelere dayanır. Yalnız, Sarı Saltuk’dan söz eden en eski metnin sahibi İbn Battuta, onun çok takdis edilen bir velî olmakla beraber, hakkında şeriata uymayan şeyler anlatılan biri olduğunu haber verir⁵. Ondan bahseden *Vilâyetnâme*, *Saltuknâme* ve nihayet Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’si, bazen birbirine benzer, bazen tamamıyla farklı rivayetler ihtiva ederler. Bununla birlikte hepsi de onu Sarı Saltuk diye anmakta ortaktırlar. Şu var ki bunun, onun gerçek adı olup olmadığı konusunda değişik nakiller de bu-

2 *A.g.eserler*, s. 11 ve vv. 377a-b.

3 Bk. *Tarih*, TKSM (III. Ahmed) ktb, nr. 2951, v. 105b; İbn Aybek es-Safadî, *Târihu A’yân’il-Asr*, Süleymaniye (Ayasofya) ktb, nr. 2970, v. 43a.

4 *Oghuzname*, s. 11; *Tevârih-i Al-i Selçuk*, v. 415b-416a.

5 Bk. *Voyages d’Ibn Battuta*, ed. C. Defréméry-B.R.Sanguinetti, Paris 1854, II/416.

lunurlar: *Vilâyetnâme'* de adı Sarı Saltuk'tur⁶. *Saltuknâme'* de asıl adı Şerif Hızır diye belirtilmekle beraber, birkaç yerde de Sarı Saltuk şeklinde anılır⁷. *Seyahatnâme'* deki menkabelerinde asıl adının Mehmed Buhârî olduğu, ancak Sarı Saltuk adında bir rahibi öldürerek onun kıyafetine bürünüp Hristiyan halkı gizli gizli Müslümanlığa soktuğu için Sarı Saltuk dendiği bildirilir⁸.

Aynı eserler, Sarı Saltuk'un kimliği hakkında da değişik şeyler naklederler. Meselâ *Vilâyetnâme'*ye göre o basit bir çoban iken günün birinde Hacı Bektaş-ı Velî'ye rastlayarak onun himmetiyle ermişliğe ulaşır ve çobanlığı bırakarak kendisine intisab eder. Hacı Bektaş-ı Velî, Sarı Saltuk'u halife yaparak Rumeli'ye gönderip İslâmiyet'i yaymakla görevlendirir. Kaligra denilen yerde bir ejderhayı öldürerek halkı ve hükümdarın kızlarını kurtarır ve onları Müslüman yapar.⁹ *Saltuknâme'*ye göre o, peygamber soyundan olup Seyyid Hasan adında birinin oğludur ve bütün insanları Müslümanlığa sokmakla görevlidir¹⁰. *Seyahatnâme'* de ise daha değişik bir menşee mensup gösterilir. Buradaki menkabeye göre, Sarı Saltuk, Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak Rum'a gelen Hacı Bektaş-ı Velî ile beraberdi. Bursa'nın fethinden önce Orhan Gazi'nin yanına gelerek ona sığınmış ve fetihten sonra da Hacı Bektaş onu yetmiş kadar fukarasıyla Rum'a, Leh, Çeh, Dobruca ve Moskof diyarına göndermiştir. Sarı Saltuk Kaligra'daki ejderhayı öldürdükten sonra öteki ülkelerde gaza ve cihadda bulunmuş ve nice zaman sonra hayata veda ederek Kaligra hükümdarının emriyle orada gömülmüştür¹¹.

Görüldüğü gibi bütün bu rivayetlerin birleştikleri nokta, Sarı Saltuk'un Rumeli'de ve diğer kâfir ülkelerinde savaşarak Müslümanlığı yayan bir derviş-gazi olduğudur. Yukarıda sözü edilen ve

6 *Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî)*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 45 vd.

7 Bk. *Saltuknâme*, TKSM (Hazine) ktb. nr. 1612, w. 2a. 3a ve birçok yerde.

8 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, n/133-134.

9 Bk. *Vilâyetnâme*, ss. 45-47.

10 *Saltuknâme*, vr. 2a-3a.

11 *Seyahatname*, II/133-138.

Sarı Saltuk menkabelerini anlatan bu kaynakların en eskisi, İbn Battuta hariç, XV. yüzyıldan daha geriye gitmez. Bunların hiçbirinde, Sarı Saltuk'un Rumeli'ye göç etmeden önceki hayatına dair kesin bir bilgiye rastlanmıyor. Ancak *Vilâyetnâme*'deki ve hiç şüphesiz Bektaşî dervişlerinin ağzından toplanmış bulunan *Seyahatnâme*'deki menkabeler onun Hacı Bektaş'la münasebetine işaret etmektedir.

Sarı Saltuk kimdi ve Rumeli'ye geçmeden önce ne yapıyordu? Hangi tarikat çevresine mensuptu? Babaî ayaklanması ve Babaîler muhitiyle ilgisi var mıydı? Gerçekten Hacı Bektaş-ı Velî ile alakası bulunuyor muydu?

Bugünkü bilgilerimize göre bu sorulara kesin cevaplar vermek mümkün olmuyor. Ancak bazı tahminlerde bulunulabiliyor. Meselâ Sarı Saltuk'un 1240'taki Babaî ayaklanmasıyla doğrudan ilgisi olup olmadığı münakaşa edilebilmekle beraber, Babaîler muhitiyle yakın temasını düşünmek pek de uzak bir ihtimal olmasa gerekir. Her ne kadar söz konusu ayaklanmadan bahseden kaynaklarda, hattâ Baba İlyas-ı Horasânî ve Baba İshak'ın yakın çevresine ait birtakım yeni isimler veren Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde bile onun adına rast gelmezse de, bu ihtimali çürütebilecek bir kayıt hiç olmazsa şimdilik mevcut değildir.

Hacı Bektaş ile olan münasebetine gelince, menkabelerini çok sonraki devirde Bektaşîlerden toplayan Evliya Çelebi'yi saymazsak, Sarı Saltuk'un onunla alakasından bahseden tek eser *Vilâyetnâme*'dir. Her ne kadar onun Hacı Bektaş ile çağdaş oluşuna bakılarak bu münasebete mevcut gözüyle bakılabilirse de, Bektaşî geleneğinin aslında Bektaşîlikle ilgisi olmayan çok eskiden yaşamış bazı ünlü şeyhleri Hacı Bektaş'la ilgili gösterdiği göz önüne alınırsa bu ihtimal de tehlikeye düşebilir. Sarı Saltuk gerçekten Hacı Bektaş'ın halifesi olduğu için mi *Vilâyetnâme*'ye veya Bektaşî geleneğine girmiştir, yoksa Bektaşî geleneği mi onu Hacı Bektaş'ın halifesi olarak kabul etmektedir? Bu konuda hâlâ kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmüyor. Buna karşılık Sarı Saltuk'un öyle olmadığını kesinleştirecek bir belgeye de sahip bulunmamaktayız.

Sarı Saltuk'la ilgili olarak karşımıza çıkan başka bir mesele de onun dinî hüviyeti konusundadır. Bu noktada da kaynakların açık olduklarını söylemek mümkün değildir. Hattâ rivayetler ve menkabeler, Sarı Saltuk'un dinî hüviyetini büsbütün karışıklığa sokmaktadırlar. İbn Battuta'ya göre o şeriata uymayan işler yapan bir şahsiyettir¹². *Vilâyetnâme* ondan ermiş ulu bir kişi, tam bir Müslüman olarak söz eder¹³. *Kemalpaşazâde Tarihi* (Mohacnâme) ve *Seyahatname* ise onun, büyüklüğü ve kerametleri belli mübarek bir velî olduğu fikrindedir¹⁴. Diğer yandan Ebu's-Suud Efendi Sarı Saltuk'un "Riyâzatla kadîd olmuş bir keşiş" olduğunu söylemektedir¹⁵. Böylece o, bir yerde, Sarı Saltuk'a zaman itibariyle en yakın olan İbn Battuta'nın şehadetiyle birleşmektedir. Üstelik Ebu's-Suud Efendi'nin bu kanaati Evliya Çelebi devrinde de bazı çevreler tarafından paylaşılmış olmalıdır ki seyyah, Sarı Saltuk'u savunma gereğini duyarak ona keşiş veya rahip diyenlerin günahkâr ve münkir olacaklarını ısrarla tekrarlamaktadır¹⁶. Bu konuda en azından söylenebilecek olan şudur: Ebu's-Suud Efendi de tıpkı İbn Battuta gibi, daha Sarı Saltuk'un ölümünden elli yıl geçmeden ortalıkta dolaşan menkabelerin onu Müslümanlıktan çok Hristiyanlığa yaklaştırdığını görerek kanaatini ona göre açıklamıştır. Hattâ ünlü şeyhülislâmın fetvasını paylaşanlara kızan Evliya Çelebi bile Sarı Saltuk'u hep Hristiyan manastırlarına yerleştirir. Onun yirmi yıl süreyle rahip kılığında Hristiyanlar arasında dolaştığını ve kâfir askerlerinin onu Kaligra Sultan ve Saint Nicolas olarak tanıdıklarını haber verir. Üstelik bazı savaşlarda bu askerlerin İslâm askeri üzerine hücum ederken, Hz. Meryem, Hz. İsa ve Saint Nicolas'ın adlarıyla birlikte Sarı Saltuk'ununki de anıp ondan yardım istediklerini duyduğunu nakleder¹⁷.

12 *Voyages d'Ibn Battuta*, II /' 16.

13 *Vilâyetnâme*, ss. 45-47.

14 Bk. Kemalpaşazâde, *Mohacnâme*, Süleymaniye (Esad Ef.) Ktp. nr. 2087, vr. 44a-b.

15 Tayyib Okıç, "Sarı Saltuk'a ait bir fetva", *AÜİFD*, I (1952), ss. 55-56.

16 *Seyahatname*, III/366-367.

17 A.g.e., VII/98, 542.

Bütün bu değişik rivayetler bizi iki yanlı bir şahsiyetle karşı karşıya getirmektedir: Bir yanda heterodoks bir Türkmen babası olduğu tahmin edilen Müslüman bir derviş, öte yandan bir Hristiyan rahip veya keşişi. Sarı Saltuk Bulgaristan'da kâh Saint Nicolas'la kâh Peygamber Elie (İlyas Peygamber) ile aynı kimse kabul ediliyor, kâh Arnavutluk'ta Korfu'da Saint Spiridon veya Saint Georges ile aynı kişi olduğuna inanılıyordu¹⁸. Böylece Sarı Saltuk hem Müslüman hem de Hristiyan dinî geleneklerine mensup iki taraflı bir şahsiyet olmaktadır. Bu durumda onun, eskiden söylediği gibi, aslında bir rahip olduğu veya Hristiyanlıktan ihtida etmiş bir derviş idiği söylenebilir mi? Bizce bu ihtimallerin ilki pek vârid görünmüyor. Çünkü o gerçekten bir rahip olsaydı ölümünden hemen sonra ve yüzyıllar boyu Müslümanlar arasında takdis edilmesine imkân bulunmazdı. Ayrıca el-Birzâlî'nin kaydına ve halifesi Barak Baba'nın kendi ifadesine göre o, Barak Baba'nın şeyhi idi. İkinci ihtimale gelince, ilk bakışta bu doğru gibi görünüyor. Fakat Sarı Saltuk'tan bahseden menkabelerin onunla aynı şahıs gibi gösterdikleri Hristiyan azizlerinin değişik kimseler olması, bunlara ait mahallî menkabelerin değişik yerlerde Sarı Saltuk'un kilerle karışıp birleşmesi sonucu bu menkabelerin teşekkül ettiği fikrini akla getiriyor. Nitekim Jean Deny ve Hasluck'un dediği gibi, bu menkabeler pekâlâ Bektaşî dervişleri tarafından sonradan kompozite edilmiş ve böylece menakıbnâmelere geçmiş olabilir¹⁹.

Yukarıdan beri gösterilmeye çalışıldığı gibi, Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti ve kimliği hakkında söylenebilecek olanların büyük bir kısmı sırf tahminlere ve faraziyelere dayanmaktadır. O halde, Ebu-l-Hayr-ı Rûmî tarafından onun adına kaleme alınmış olan *Saltuknâme*'nin işaret edilen meseleler karşısındaki durumu nedir? Bu büyük kompilasyon bahis konusu soruların cevaplandı-

18 Msl. bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs'ul-A'lâm*, İstanbul 1898, V/2916; Jean Deny, "Sary Saltyq et le nom de la ville de Babadaghi", *Mélanges Emile Picot*, Paris 1913, II/12-14.

19 A.g.e., ss. 13-14; F.W. Hasluck, *Bektaşilik Tedkikleri*, trc. R. Hulusi, İstanbul 1928, ss. 74, 118.

rılmasında yeteri kadar ipucu ihtiva etmekte midir? Bu noktaları anlamak gerekir.

Önce *Saltuknâme'*deki Sarı Saltuk menkabelerinin mahiyetlerine ve gösterdikleri özelliklere temas etmek faydalı olacaktır. Bu menkabeler topyekûn olarak gözden geçirilirse cereyan ettikleri coğrafya alanının iki ana gruba ayrıldığı görülür: 1) Amasya dolaylarından geçen kuzey-güney doğrultusundaki çizginin batısında kalan Anadolu toprakları, Trakya, Bulgaristan, Romanya, Karadeniz'i kuzeyden çevreleyen bütün bölgeler ve nihayet Doğu Karadeniz'e sahili olan toprakları (eski Deşt-i Kıpçak) içine alan büyük saha, 2) Portekiz, İspanya, Almanya, Lehistan, Çekoslovakya, Yunanistan, Rusya, İran, Türkistan, Afganistan, Çin ve nihayet Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Habeşistan, Arabistan'ı içine alan hemen bütün eski dünya.

İşte bu iki alanda geçen menkabeler dikkatle incelendiğinde arz ettikleri özellikler itibariyle birbirlerinden ayrıldıkları göze çarpar. Birinci alandaki menkabelerin önemli bir kısmı, tarihî bir esası olan, başka bir deyişle çekirdeğini tarihî vâkıaların teşkil ettiği menkabelerdir. İkinci olarak, bunlarda masal motiflerine çok daha az rastlanmakta, ayrıca genellikle kâfirlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleleri yansıtmaktadırlar. Oysa ikinci alandakiler nadir olarak tarihî olayları aksettirmekle beraber, genellikle masal karakterini taşıyan menkabelerdir. Bunlardan bir kısmı Antere, Ebû Gazanfer ve benzeri eski Arap kahramanlarının menkabeleri olduğu gibi, bir kısmı da Şahmaran hikâyeleri, cinler, cadılar, periler ve devlerle, büyücülerle olan mücadeleleri nakleden tamamıyla hayal ürünü hikâyeler, hattâ masallardır. Şu var ki, bunların hepsinin kahramanı Sarı Saltuk'tur.

Sarı Saltuk menkabelerinin bu kadar geniş alanda cereyan ediyor gösterilmesinin sebebinin bir bakıma Türk-İslâm cihad ve gaza ruhunun ve telakkisinin bir belirtisi olduğu düşünülebilir. Sarı Saltuk bütün bu ülkelerde dolaştırılmak suretiyle bir mânâda, çoğu gayrimüslim olan buralarının İslam'a sokulması gerektiği ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Kanaatimizce, Sarı Saltuk'la ilgili asıl menkabeler birinci alanda geçenlerdir. Dikkat edildiğinde bunların da kendi aralarında iki tabakaya ayrıldıkları müşahade edilmektedir. Birinci tabaka, yani Sinop, Harşana (Amasya), Konya ve dolayları, Kostantiniye, Edirne, Babaeski, Babadağı ve Kefe'den oluşan bir halka etrafında yoğunlaşan menkabeler, *Saltuknâme*'nin asıl çekirdeğini teşkil edenlerdir. Öyle denebilir ki bunların ilk şekilleri, daha Sarı Saltuk'un sağlığında ve onun ölümünden hemen sonra teşekkül etmiş olup Ebu'l-Hayr-ı Rûmî zamanına kadar bazı değişikliklerle gelmişlerdir.

İkinci tabakadakiler ise, şüphesiz Osmanlıların XIV.-XV. yüzyıllarda Rumeli'de yaptıkları fetihler sırasında gaziler arasında teşekkül eden menkabelerin yine Sarı Saltuk'un adı etrafında yeni epizotlarla süslenerek geliştirilmiş şekilleridir. Eğer bir nisbet söz konusu edilmek istenirse, *Saltuknâme*'nin çekirdeğini meydana getiren menkabelerin ötekilere göre çok az bir yekûn tuttıkları söylenebilir. Bu çekirdek tabakayı teşkil eden menkabelerin ilk şekillerinin de zamanla gaziler ve Bektaşî dervişleri muhitinin imbiğinden geçtiğini burada unutmamak gerekir. Bunların büyük bir kısmının değişik kimselerin sözlü rivayetlerinden derlendiği görülüyor. Nitekim müellif arada sırada bu rivayet sahiplerinin adlarını verir (Baba Perende gibi...). "Baba" kelimesine bakılırsa bir Bektaşî şeyhi olması gereken bu zat, menkabelerin bir kısmının Bektaşî tekkelerinden toplandığını gösteriyor. Zaten eserde Bektaşî menkabelerini andıran bazı menkabelerin bulunduğu görülmektedir. Böylece, *Saltuknâme*'deki menkabelerin iki ana kaynağı olduğu anlaşılmaktadır: 1- Bektaşî tekke ve zaviyeleri, 2- Gaziler muhiti.

Şimdi *Saltuknâme*'nin çizdiği Sarı Saltuk portresine geçebiliriz. *Saltuknâme*'ye göre Sarı Saltuk tıpkı Melik Dânişmend Gazi gibi Hz. Ali soyundan ve Seyyid Battal Gazi'nin torunlarından Seyyid Hasan'ın oğludur. Onun gibi kâfirlere karşı cihad vazifesiyle mükelleftir. Asıl adının Şerif Hızır olduğu bildirilmekle beraber, Seyyid Şerif, Şerif Gazi, Sultan Baba, Sarı Saltık, Saltık-ı Rûmî ve Saltık Gazi gibi değişik isim, unvan ve lâkaplarla anılır. Sarı sakallı olup Karaman Türklerinden olduğu bildirilir (v. 28a-29a). Ömrü daima

kâfirlerle cenk ederek geçen Sarı Saltuk, onları ya Müslümanlığa sokar, yahut Müslümanlığı kabul etmedikleri takdirde öldürür. Muharebelerinde düşmanla karşılaştığı zaman “*Benem Saltih Gazi*” diye nara atarak kendini tanıtması dikkati çeker. Müslüman ettiği kâfirlerle oturup yüksek bir âlim sıfatıyla İslamiyet’in esaslarını ve değişik yönlerini onlara açıklar. Herhangi bir kâfir ülkesini fethedeceği zaman oranın kıyafetine bürünür ve dilini mükemmel bir şekilde konuşur.

Saltuknâme’de asıl dikkati çeken nokta, Sarı Saltuk’un genellikle rahip kılığında dolaşmasıdır. O, bu kılıkla kilise ve manastırlara girer, rahip ve keşişlerle Hristiyanlık üzerine münakaşalar yapar, hattâ onları hayran bırakacak vaazlar verir ve İncil okur. Bir defasında Kostantiniye’de “Rahip Rahul(?) oğlu Rahip Şem’un (Siméon)” adıyla Ayasofya’da vaazlar verip halkı kendine hayran bırakır (v. 22a, 23b).

Sarı Saltuk aynı zamanda büyük bir velidir. Birçok kerametler gösterir. Fakat bunlar hasımları tarafından sihirbazlık, büyüçülük olarak kabul edilir. Onu câdûlarla işbirliği yapmakla suçlarlar. O da tıpkı “öteki Türkler gibi sihir bilir” (v. 21b). Zamanının Hacı Bektaş-ı Velî, Fakih Ahmed, Seyyid Mahmud-ı Hayrânî ve Ahî Evran gibi birçok ünlü evliyâsıyla yakın dostluğu vardır. Adı geçenler de Sarı Saltuk’un devrin en büyük velilerinden biri olduğunu bilirler.

Sarı Saltuk tam bir Sünnîdir. Şiddetli Hanefî mezhebi taraftarı olup bu mezhebin ötekilerden daha üstün olduğunu savunur. Şîîlerin, Râfızîlerin amansız hasmıdır. Onlarla savaşıyor onları kırar geçirir. Işık (Kalenderi) taifesinden asla hoşlanmaz, namaz kılmayan dervişleri döver. Zikir meclislerinde erkek ve kadınları bir arada bulunduran Baba Tapduk’u doğru yola getirmek için ihtarda bulunur. Görüldüğü gibi *Saltuknâme*, Sarı Saltuk’u değişik bir biçimde tasvir etmektedir. Kısaca özetlenen bu bilgilerden şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1 — Sarı Saltuk bir yandan yaptığı fetihler ve kâfirlerle olan mücadelesiyle *Dânîşmendnâme*’deki Melik Dânişmend’in bir eşinin örneğini ortaya koyarken, öte yandan gösterdiği kerametleriyle

tipik bir evliyayı temsil eder. Üstelik bir din âlimi kadar Müslümanlığın inceliklerine vâkıftır. Bununla beraber, savaşırken kendini “*Benem Saltık Gazi*” diye gazi sıfatıyla anması ve genellikle bütün menkabelerinin ortak vasfı, Sarı Saltuk’u evliyalıktan çok gaziliğe yaklaştırmaktadır. Bu da bu menkabelerin büyük bir kısmının Gaziler muhitinden toplandığını bir kere daha ortaya koyar.

2 — Sarı Saltuk’un *Saltuknâme*’de Sünnî bir karakter arz etmesine rağmen, yine de az da olsa, onun esasında Heterodoks bir Türkmen babası olması gerektiği noktasını kuvvetlendirecek ipuçlarına rastlıyoruz. Meselâ, onun sihirbazlıkla ittihamı ve bütün Türkler gibi büyücülük bildiğinin söylenmesi akla hemen Şamanları getiriyor. Bilindiği gibi, Türkmen babaları tıpkı Şamanlar gibi büyücülük bilmekte ve bunu uygulamaktaydılar. Baba İlyas-ı Horasânî ve Baba İshak bunun tipik örneklerini teşkil ederler. Ayrıca *Saltuknâme*, Sarı Saltuk’un Muharrem ayında Hz. Hüseyin’in matemini tuttuğunu da kaydetmektedir.

3 — Diğer yandan, *Vilâyetnâme* ve *Seyahatnâme*’deki Sarı Saltuk’un iki taraflı cephesi, *Saltuknâme*’de de karşımıza çıkıyor. Buradaki menkabelerinde onun devamlı kilise ve manastırlarla alâkadar görünmesi, Hıristiyanlık konusundaki bilgisi, onların dillerini çok iyi bilmesi, Hıristiyan çevreleriyle münasebetinin derecesini düşündürüyor. Burada, yukarıda sorulan soru tekrar hatıra geliyor: Acaba Sarı Saltuk Hıristiyanlıktan dönmüş biri, meselâ bir Nestoryen Türk rahibi miydi? Nitekim eserde 18 kadar Nestoryen rahibinin Sarı Saltuk’un davetiyle derhal Müslümanlığı kabul ettiklerine dair bir pasaj vardır (v. 253b-254a). Burası gerçekten düşünülmesi gereken bir nokta olmakla beraber bunu takviye edecek şimdilik başka bir kayda sahip değiliz.

4 — *Saltuknâme*’nin, yukarıda söz konusu edilen çekirdek tabakayı meydana getiren menkabelerde, diğer tarih kaynaklarındaki Sarı Saltuk’a ait haberleri andıran bazı pasajlar ihtiva ettiği görülmektedir. Meselâ varak 270b ve 278a’da, içlerinde Sarı Saltuk’un da bulunduğu bir grup Müslümanın Kostantiniye’deki ikametlerinden bahsedilir. Bunlar Ayasofya’da ağaçtan bir minber yapıp namazlarını orda kılmaktaydılar. Sonra kendilerine Müslümanlı-

ğı bırakıp Hristiyan olmaları için baskı yapılırken gemilere binip Kefe'ye gitmişlerdir.

Varak 96b'de Sarı Saltuk'un Kefe'de bir zaviyesi olduğundan ve bu zaviyenin sonra kâfirler eline geçerek kiliseye çevrilip hem Sarı Saltuk'un hem de Hızır-İlyas'ın adıyla anıldığından söz edilir. Varak 270b-271a'da Sarı Saltuk'un Kefe'de evlendiği Hüma Bânû adındaki hanımından İbrahim isminde bir oğlu bulunduğu belirtilir ve sonradan bu ikisinin Sarı Saltuk tarafından Dobruca'daki Babadağı zaviyesine nakledildikleri hikâye olunur. Herhalde bu pasajlar *Oğuznâme* ve *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'ta sözü olunan Berke Han'ın Türkmenleri Kırım'a nakletmesi olayının menkabeleşmiş şekilleri olmalıdır.

Yine bu birinci tabakayı teşkil eden menkabelerin bir kısmı, Sarı Saltuk'un Edirne ve Babaeski'de de birer zaviyesi bulunduğunu ve onun zaman zaman buralarda oturduğunu anlatır. Ayrıca Dobruca'daki Babadağı zaviyesi ile Bulgaristan'da Kaligra'da "Yılan (ejderha) Tekiyyesi" diye anılan zaviyesi sık sık anılır (Meselâ v. 265b, 270b-271a, 278b...). İşte bu Kefe, Kaligra, Babadağı, Edirne ve Babaeski zaviyeleri, *Saltuknâme*'deki birinci tabaka menkabelerinin devamlı merkezi durumundadırlar. Adı geçen zaviyeler bu menkabelerde önemli bir yer tutarlar. Bunlar çeşitli gazalar sırasında Sarı Saltuk'un hareket üssü rolünü oynarlar. O, savaşa buralardan gider, tekrar buralara döner.

Bu suretle bir defa daha *Saltuknâme*'deki asıl Sarı Saltuk menkabelerinin bu zaviyeler etrafında gelişen menkabeler olduğunu tekrarlayalım.

Bütün bunlardan sonra sonuç olarak söylemek gerekirse, birçok bakımdan çok ilgi çekici malzemeler ihtiva eden bu dev eser, Sarı Saltuk'un tarihî şahsiyeti ve hüviyeti açısından bilinenlere fazla bir şey ilâve etmemektedir. Kısaca *Saltuknâme*, orijinal Sarı Saltuk menkabelerinden çok az bir kısmını değişik bir yorumla sunmakla birlikte, asıl XIV. ve XV. yüzyıl Osmanlı gazilerinin Rumeli'deki fetihlerini yansıtan menkabelerinin, o yüzyıllarda o bölgelerde hatırası hâlâ canlı bulunan Sarı Saltuk'un adı etrafında toplanmasından meydana gelmiş bir kompilasyondur.

AHMED-İ YESEVÎ VE YESEVÎLİK*

Türk halk sûfilik geleneğinin bize intikal eden kaynaklarında, bu geleneğin kronolojik ve coğrafi evrelerini birlikte yansıtan üç evliyâ zümresinden bahsedilir, ki her biri görece farklı tasavvuf anlayışının da temsilcileridir: *Türkistan Erenleri*, *Horasan Erenleri* ve *Rum Erenleri*. Bunların ilki, bugüne kadar bildiklerimize göre Türk tarihindeki en eski sûfilik geleneğini temsil eder. İşte Ahmed-i Yesevî bu geleneğin kurucusu sayılmış olup bu yüzden ona kaynaklarda “Pîr-i Türkistan” denir.

Ahmed-i Yesevî’yi bilimsel monografi boyutunda ilk ele alan ve tanıtanın, İttihat ve Terakkî dönemi ile başlayan Türkçülük siyaseti çerçevesinde “İslam’ın Türklere mahsus biçimi”ni araştırmaya yönelik olarak Fuad Köprülü (Köprülüzâde Mehmed Fuad) olduğu herkesçe mâlumdur. O, genç yaşta yazdığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1918) isimli ünlü kitabının ilk kısmını ona ayırmıştır (Köprülü 2003, 43-134)¹. Onun bu eseriyle, Bektaşiler

* *Türk Edebiyatı Tarihi*, Editör: Talat S. Halman, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2007, c.1, s. 214-221.

1 Köprülüzâde’nin bu kitabının, o zamanların Şarkiyat çevrelerinde nasıl geniş bir müspet yankı uyandırdığını görmek için, *Revue du Monde Musulman*, *Journal des Savants*, *Orientalistische Liteaturzeitung*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* gibi tanınmış dergilerin 1921-1926 yıllarına ait sayılarındaki tanıtma ve eleştiri yazılarına bakılabilir. Kitap şimdilerde, Köprülü’nün bazı makalelerini İngilizceye çeviren Amerikalı bilim adamı Gary Leiser (California Ün.) tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Bizzat çevirmenden öğrendiğimize göre çeviri, Devin DeWeese’nin Köprülü’nün görüş ve yorumlarını önemli ölçüde eleştiriye tabi tutan bir önsözyle birlikte yayımlanmak üzeredir.